

33. Mayer E. Skizzen aus dem Leben der Weimarer Republik. – Berlin: Duncker Humboldt, 1962. – 165 s.
34. Neele R. Grossindustrie, Staat und NSDAP 1930-1933: Paul Silverberg u. der Reichsverband der Dt. Industrie in der Krise der Weimarer Republik. – Göttingen: Vandenhoeck, 1981. – 314 s.
35. Ruge W. Alte Rezepte der Revanchepolitik // Zeitschrift für Geschichtswissenschaft. – 1968. – № 4. – S.462-470; Його ж: Das Ende von Weimar: Monopolkapital und Hitler. – Berlin: Dietz Verlag, 1983. – 360 s.; Ruge W., Schumann W. Die Reaktion des deutschen Imperialismus auf Briands Paneuropaplan 1930 // Zeitschrift für Geschichtswissenschaft. – 1972. – № 1. – S.40-62; Ruge W. Stresemann. Ein Lebensbild. – Berlin: VEB Deutsche Verlag der Wissenschaften, 1965. – 231 s.; Ruge W. Weimar Republik auf Zeit. – Berlin: Deutsche Verlag der Wissenschaften, 1969. – 388 s.; Його ж: Zur chauvinistischen Propaganda gegen Versailles Vertrag 1919/1929 // Jahrbuch für Geschichte. – Bd.I. – Berlin: Akademie-Verlag, 1967. – S.65-106.
36. Schot B. Stresemann, der deutsche Osten und der Völkerbund. – Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1984. – 74 s.
37. Schröter V. Die deutsche Industrie auf dem Weltmarkt 1929-1933: Aussenwirtschaftliche Strategien unter dem Druck der Weltwirtschaftskrise. – Frankfurt am Main: Verlag Peter Lang G.m.b.H., 1984. – 581 s.
38. Sethe P. Deutsche Geschichte im letzten Jahrhundert. – Frankfurt am Main: Verlag Heinrich Scheffler, 1960. – 456 s.
39. Wierer R. Der Föderalismus im Donaauraum. – Graz-Köln: Verlag Hermann Bohlaus Nacht, 1960. – 236 s.

On the basis of labours of many authors the state-of-the-art review of historiography of east policy of Vaimar republic is done.

Key words: east policy, Vaimar republic, historiography, Versailles world, revanchism, Versal peace.

Отримано: 23.02.2008

УДК 94(477.4)»1917-1920":930.1

О. Б. Комарницький

МІСТЕЧКА ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ У ДОБУ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1920 РР.: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Проаналізовано праці радянських, зарубіжних, сучасних українських істориків, учасників революційних подій, висвітлено їх внесок у справу вивчення життя містечок Правобережної України в добу Української революції 1917-1920 рр.

Ключові слова: містечка, Правобережна Україна, Українська революція, історіографія, дослідження.

Незважаючи на роботи, що з'явилися в добу незалежної України, дослідження революційних подій 1917-1920 рр. продовжує залишатися актуальним завданням. «За справді видатної ролі Української революції у долі нашого народу здобутки в дослідженні її історії, – наголосив В.Ф. Солдатенко, – не такі вже й вагомі». Пояснюється це, на його думку, перш за все «непростим процесом опанування досвіду 1917-1920 рр.» [127, с.14].

«Білою плямою» української історіографії залишається питання про роль містечок у драматичних подіях Української революції. Життя містечкових громад у зазначений період, за відсутності спеціальних досліджень з цієї проблематики, тільки певною мірою перебувало у полі наукового інтересу істориків. Метою нашого повідомлення є аналіз та систематизація історіографічного доробку, пов'язаного з вивченням різних аспектів життя містечок Правобережної України у добу Української революції 1917-1920 рр.

Вивчення різноманітних аспектів теми нагромадило значний масив літератури, яку умовно можна віднести до чотирьох груп: праці радянських істориків, зарубіжних дослідників і учасників революційних подій, українських науковців 90-х рр. ХХ – поч. ХХІ ст., красноріччя література.

Досліджувана проблема частково висвітлювалася у працях радянських авторів. Зокрема, М. Кіппер головну увагу акцентував на взаємовідносинах єврейської і корінної української містечкових громад, наслідках кровопролитних військових дій, найзапекліші з яких розгорнулися саме на території єврейської «смуги осідлості» [66, с.10-11, 13]. З'ясувалися питання погромництва [66, с.13-14], впливу політики «воєнного комунізму» на хід неспокійного містечкового життя. При цьому революційні події 1917-1920 рр. подавалися обмежено. Це ж стосується і робіт А.Кічаєва і Я.Рубінова. Досліджуючи подільське містечко, вони роблять висновок, що досліджуваний об'єкт як торговельний і промисловий центр, був місцем обслуговування населення навколишніх міст та сіл [126, с.5]. Не менш цікавим є порівняння кількісного складу населення містечок Поділля, де за основу взято матеріали переписів 1897 і 1923 рр. Результати показали: внаслідок військових дій 1914-1920 рр. чисельність мешканців значно скоротилася [126, с.7].

Трагічні сторінки життєдіяльності містечок стали предметом дослідження В. Тан-Богораза. Українське містечко він показує як «захолустя», «яке-небудь Хабно (містечко Київської губ. – авт.), що стоїть далеко від доріг, своєрідна Камчатка» [40, с.7]. Великий інтерес викликає висвітлення ролі загонів містечкової самооборони в охороні життя та спокою населення, насамперед єврейського, яке найбільше постраждало від погромництва в період Української революції [40, с.12-13, 35-43].

На багатому мемуарному та архівному матеріалі базується дослідження М. Штіфа – члена однієї з київських комісій із надання допомоги потерпілим від погромів. Автор, об'єктом вивчення якого стали переважно містечка Київщини, проаналізував коріння антисемітських настроїв, провів роботу із збору даних про жертви погромів, їх узагальнення, складання статистичних таблиць по кожному місту та містечку України, причому основну увагу звернуто на денікінські погроми містечкового населення [145]. Значний фактичний матеріал містить стаття про денікінське погромництво, опублікована у збірнику наукових праць історико-археографічної комісії ВУАН [33, с.385-388]. Трагічній історії містечка Криве Озеро присвячено роботу А. Малєєва. Тут вперше висвітлено явище заручництва, яке мало місце у взаємовідносинах єврейського населення та білокозацьких частин Денікіна, подано характеристики соціальних типів погромників [91].

Погромництво стало основою досліджень І. Чериковера [143], [144], С. Гусєва-Оренбурзького [30], Б. Лєкаша [83], З. Островського [39]. Пер-

ший з них акцентує увагу на погромницьких діях 1917-1918 рр. та антисемітських настроях різних верств населення України. У свою чергу Гусев-Оренбурзький детально розглядає динаміку погромницького руху в час його найбільшого злету – 1919-1920 рр., наводить відповідні статистичні дані. Об'єктом дослідження, як і в попередній праці, стали переважно містечкові погроми. Деякі радянські історики перебільшували масштаби погромів. Так, В. Руднев, на нашу думку, завищив кількість жертв у Тетієві, вказавши їх аж 4 тис. [120, с.81].

Численні дослідження радянських істориків подають інформацію про селянські виступи. Одним із основних фактологічних джерел у висвітленні участі містечкових хліборобів у селянському русі 1917-1918 рр. є 26-томне видання «Історії міст і сіл Української РСР». Йдеться про томи, присвячені Вінницькій, Волинській, Житомирській, Київській, Одеській, Рівненській, Хмельницькій, Черкаській областям [54-61]. Значний масив фактичного матеріалу міститься також у працях І. Зеленоюка [49], І. Кічія [67], І. Рибалки [116], Ю. Чеботарьова [142]. А. Лихолат показав динаміку виступів селян, у т.ч. містечкових, впродовж 1918-1920 рр. [84]. Відзначимо роботу Б. Козельського, який на основі джерел, у т.ч. документів періоду УНР, висвітлює діяльність повстанських отаманів Зеленого, Мордалевича, Волиця, Сокола, Шепеля, Дяченка [70]. У мемуарах радянського військового діяча В. Антонова-Овсієнка знаходимо цікаві факти, пов'язані з діяльністю у київських містечках отамана Зеленого [3]. Серед інших заслуговує на увагу робота І. Хміля [140].

У ряді досліджень висвітлюється присутність в українських землях іноземних військових контингентів. Потужний пласт фактичного матеріалу містять роботи істориків Ю. Белана [5], Л. Буза [8], Є. Герасимова [18], Г. Заставенка [45], [46], С. Маркова [95], Є. Складенка [124], В. Тичини [131], В. Руднева [120].

Значно менше є робіт учасників революційних подій, зарубіжних дослідників. Тогочасний політичний діяч П. Христюк свідчив про більш потужну підтримку провінційними громадянами політики українських урядів, на відміну від жителів великих міст [141]. Через десятки років цю тезу підтвердив зарубіжний дослідник Б. Кравченко, який довів, що основною причиною слабкості української національної свідомості була незначна кількість у містах українців [76]. У свою чергу італійський історик А. Граціозі одним з перших показав, що посилення селянського руху у 1918-1919 рр. (називав його «Великою селянською війною») тісно пов'язане з ростом національної свідомості українського народу [23, с.32]. У цьому контексті є цікавими праці М. Дольницького і О. Левицького, присвячені відповідно відзначенню шевченківського свята у Бершаді [35], різним формам взаємин місцевого населення з Українською Галицькою армією [81], [82]. Дослідник О. Доценко акцентує увагу на перебуванні і функціонуванні українських урядових інституцій у правобережних містечках [37].

Інші роботи присвячено єврейському питанню. Так, у колективному виданні російських істориків «100 єврейських містечек України» [128], [129] відображено життя єврейського населення подільських містечок упродовж кількох сторіч, з'ясовано його економічне і політичне становище. На жаль,

автори не уникнули тенденційності в оцінці окремих моментів історії Української революції 1917-1920 рр. Крім того, до містечок було віднесено повітові міста Летичів, Проскурів, Брацлав, Гайсин, Ямпіль, Ольгопіль. Політичне життя євреїв стало стрижневим для досліджень єврейського політичного діяча С. Гольдельмана [20], історика І. Клейнера [68]. Цікавою за змістом є робота невідомого автора, вміщена у ювілейному збірнику, присвяченому 40-річчю участі УГА у революційних подіях 1919-1920 рр. Йдеться про функціонування окремого єврейського куреня у складі Галицької армії [31].

Грунтовними дослідженнями з історії українсько-єврейських відносин, де об'єктивно висвітлюються передумови, причини, динаміка погромницького руху, є праці істориків еміграції О. Брика [7, с.144-149, 161-200], В. Іваниса [51, с.134-214], Т. Гунчака [28], [29], чиновників Міністерства єврейських справ А. Марголіна [94] та С. Гольдельмана [21]. В. Винниченко проаналізував єврейські погроми 1917-1920 рр., показавши їх попередній досвід [14]. Не обійшли увагою містечкове погромництво державний діяч П. Скоропадський [125, с.22, 41, 62], активні учасники революційних подій Ю. Тютюнник [133, с.12-13, 21-25], Л. Мишуга [98, с.35, 40]. Не менш важливим є дослідження під назвою «Трагедія двох народів», автори якого розробили періодизацію боротьби з погромництвом, детально охарактеризували кожен із його етапів [132]. Водночас варто згадати про праці, в яких основна вина за погроми перекладається на плечі українців. Так, у 2000 р. у Ростові-на-Дону у серії «Исторические силуэты», побачила світ праця Ю. Фінкельштейна «Симон Петлора», де, зокрема, зазначається, що «шовіністично-великоукраїнська (нацистська) політика режиму петлюрівщини базувалася на антисемітизмі і русофобії» [74, с.372]. У дусі однобічного висвітлення погромництва виконано також праці Ф. Канделя [63, с.312-333], А. Каца [65, с.281-283].

Наступну групу літератури склали праці українських істориків 90-х рр. ХХ – початку ХХІ ст. Декілька робіт безпосередньо пов'язані з містечковою проблематикою. Єврейському статусу містечка присвятила свою статтю український історик І.Іванова [52]. У свою чергу, відомий дослідник А. Доценко зупинився на історико-економічному аспекті життя цих населених пунктів [36]. Відомі також історико-географічні дослідження Г. Денисика. На особливу увагу заслуговує його збірка нарисів про містечка Східного Поділля (автор помилково відніс до їх числа київське містечко Погребище). Особливу цінність для істориків-містечкознавців становить авторська синтезуюча історична довідка про етапи розвитку досліджуваних пунктів [99]. А.Івченко у довіднику «Містечка України» умістив понад 13 тис. абсолютних, відносних і порівняльних статистичних, історичних характеристик сучасних селищ міського типу, які він називає «містечками». Певний інтерес становлять довідки про час заснування цих пунктів, надання їм статусу містечок, зміну їхніх назв [53]. Історик Б. Хандрос, описуючи рідні Озаринці, робить висновок, що містечко як торговельний і ремісничий центр територіально входило до складу села [136], [137]. Істотним недоліком названих досліджень є те, що їхні автори обходять події 1917-1920 рр., за виключенням останнього, який навів дані про єврейські погроми [136, с.23-25].

Значна частина робіт присвячена селянським виступам, які прокотилися Україною у досліджуваний період. Наведені дані свідчать, що в їхній основі було бажання селян володіти землею. Згадані процеси були актуальними і для містечок (містечкові околиці були звичайними селянськими поселеннями). Селянський рух періоду Центральної Ради відбито у роботах І. Хміль [138], С. Кульчицького [79], О. Ганжи [16], І. Куташева [80], О. Завальнюка, І. Рибак [44], Я. Малика [92], О. Андрощука [1]. Не менш вагомою є література, про селянський рух, який розгорнувся в добу гетьманату і Директорії УНР. Найбільш об'єктивно, комплексно і цілісно селянсько-повстанський рух 1918-1919 рр. подали П. Захарченко, Н. Земзюліна і О. Нестеров. У 1997 р. перший із них видав ґрунтовну монографію, присвячену селянській війні 1918 р. [47]. Наступного року Н. Земзюліна захистила кандидатську дисертацію з історіографії селянського питання 1917-1918 рр. [50]. Дисертаційне дослідження О. Нестерова з'ясовує селянський повстанський рух на Правобережжі у 1919 р. [103]. Остання проблема знайшла своє висвітлення на сторінках колективної монографії цих істориків [48]. Увагу дослідників привернули і правобережні містечка (переважно – київські). Змістовною є праця Р. Ковалю і К. Завальнюка, де висвітлено діяльність отамана Волинця. Важко погодитися з наведеними тут обґрунтуваннями доцільності знімання контрибуцій з населення, насамперед, єврейського [69, с.49]. Крім того, Р. Коваль у відредагованій ним праці «Героїзм і трагедія Холодного Яру» наводить фрагмент одного з документів, де зазначалося, що «розвагою повстанців було підіймати на шаблях жидівські бєбєхи...» [19, с.121]. В. Горак, досліджуючи діяльність отамана Григор'єва, теж звернув увагу на здійснені погроми євреїв [22]. Про повстанські єврейські погроми повідомляє О. Козерод [72].

Цінність дисертаційного дослідження Г. Кривошії полягає у чіткій диференціації соціальної бази українського національно-визвольного руху у добу Центральної Ради, вона виокремила українців-інтелігентів, робітників, підприємців, великих землевласників [77]. Б. Андрусин і О. Реєнт, у свою чергу, визначаючи обличчя пролетарських верств, обґрунтували, що національне визволення вони ототожнювали з ідеями політичної і соціальної рівності. Нерішучість і непослідовність українських урядів призвели до того, що робітники України переважно ігнорували національно-визвольну боротьбу [2], [115].

Українськими дослідниками висвітлювалася участь містечкових жителів у державотворчих починаннях української національної влади. В. Верстюк, І. Хміль і П. Губа у своїх роботах наводять дані про підтримку містечковим населенням політики Центральної Ради [10-13], [139], [27]. І. Фареній у дисертаційному дослідженні показує матеріальну і організаційну підтримку кооперативної громадськості роботи різноманітних культурно-освітніх закладів [134]. Роботи сучасних українських істориків О. Завальнюка [43], С. Олійника [43], [104-107], М. Білгородського [6], присвячені різним формам відносин (агітаційно-роз'яснювальна і культурно-освітня робота, продовольче, санітарне і військово-господарське забезпечення) Української Галицької армії та містечкових громад. В. Довбня і Ю. Поліщук зупинилися на діяльності Січових стрільців, навівши окремі факти співпраці з містеч-

ковим населенням [34], [111]. Це ж можна сказати і про дисертаційне дослідження В. Лободаєва, присвячене українському Вільному козацтву [85].

Просвітницько-освітній рух став предметом досліджень Д. Розовика [117], А. Пижика [108], В. Лозового, В. Нестеренка [90], В. Тимошенка [130], О. Яцюка [147], О. Малюти [93], С. Рудого [119]. Не обійшли вони увагою і «Просвіти», освітні заклади містечок Правобережної України.

Потужний пласт інформації містить література, присвячена міжнародним відносинам. Для тогочасного містечкового середовища це питання було особливо актуальним. Найбільш ґрунтовними є роботи О. Рафальського [113], Л. Рябошапки [121], авторського колективу нарисів «Євреї України» [38], де з'ясовано правові взаємини української державності і національних меншин у період 1917-1920 рр. У цьому напрямку продуктивно працює О. Найман. Його увага акцентована переважно на політичній орієнтації єврейських громад. Дослідник доводить, що у партійному житті брала участь лише незначна частина євреїв. Не менш цікавим є висновок історика про конфронтацію між євреями-соціалістами, що переважали в органах законодавчої і виконавчої влади УНР і сіоністами, які мали більший вплив у місцевих органах самоврядування єврейських общин. Така ситуація, зважаючи на непримиренність їх позицій у вирішенні єврейського питання, несла у собі руйнацію національного життя [102].

Єврейсько-українське питання доби Української революції знайшло відображення у роботах О. Завальнюка, А. Криськова, В. Лозового. Так, перший з них показує діяльність Особливої слідчої комісії щодо розслідування погромів у подільських містечках [42, с.90], акцентує увагу на позитивних прикладах стосунків єврейської містечкової громади і української військової влади [42, с.91]. Яскраві сторінки взаємовиручки двох етносів в контексті українських містечок наводить А. Крисков [78, с.273]. Національна політика Директорії УНР в Кам'янецьку добу стала однією із провідних для В.Лозового, який, як і вищеназвані автори, висвітлює як трагічні, так і конструктивні сторони українсько-єврейських стосунків [86], [87]. Культурно-освітнє життя єврейської громади досліджували М. Марчук [96], Д. Розовик [117, с.263-288] та ін.

Створено численну наукову літературу, що прямо чи опосередковано стосується єврейських погромів. Цінними є дослідження В. Сергійчука «Погроми в Україні: 1914-1920» та «Уся правда про єврейські погроми», більша частина яких присвячена містечковим погромам. Тут наведено раніш невідомі архівні документи, які дають можливість з'ясувати причини, наслідки та винуватців трагічних подій у роки найбільшої в історії України напруги – 1914-1920 рр., під час яких і сталися єврейські погроми [122], [123].

В оцінці єврейських погромів спостерігається прагнення перекласти всю вину на плечі українців. Історики А. Козаков, С. Татаринів і С. Федяєв, у своїй праці прямо заявили, що основними винуватцями погромів є українська влада [62].

Проблемі взаємовідносин єврейського населення міст та містечок України і Добровольчої армії А.Денікіна присвячено праці О. Козерода і С. Брімана [73], [71]. Великий інтерес викликає інформація про єврейські погроми, здійснені денікінцями, яка вміщена у ґрунтовній колективній праці

«Політичний терор і тероризм», відповідальним редактором якої є академік В. Смолій [110, с.173-177].

Серед сучасних українських істориків, що займаються проблемами погромницького руху, виокремимо О. Наймана [101], С. Єкельчика [41], В. Мустецу [100], А. Демартино [32] та ін.

За останні 10 років істориками зроблено спробу узагальнити революційний досвід 1917-1920 рр. В. Верстюк [10], В. Солдатенко [127], А. Гриценко [25], [26] зобразили Українську революцію виключно засобами політичної історії як протистояння та взаємодію певних політичних сил чи як чергування національно-державних утворень. Про це ж йдеться і в одному з томів «Політичної історії ХХ ст.», присвяченому подіям Української революції, авторами якого є знову ж таки В. Верстюк і В. Солдатенко [109], та науковому виданні О. Рубльова і О. Реєнта [118]. О. Мироненко зупинився на політико-правовому аналізі діяльності Центральної Ради [97]. Цей же період став об'єктом навчально-методичного посібника О. Завальнюка, Е. Мельника, А. Філінука [135]. Серед дослідників Директорії УНР виокремимо Р. Васковського [9] і В. Яблонського [146]. На увагу заслуговують і історіографічні роботи Л. Радченко [112], В. Капелюшного [64], С. Грибоедова [24].

Відзначимо також і зростання уваги дослідників до регіональної історії. Це засвідчує поява праць, присвячених революційним подіям у окремих регіонах, містах. Так, Г. Басара об'єктом свого дисертаційного дослідження обрала понад 130 провінційних міст дев'яти українських губерній, вилучивши п'ять найбільших міст України (Київ, Одеса, Харків, Катеринослав, Миколаїв) [4]. У свою чергу, В. Гвоздик дослідив Південь України (Херсонська, частина Катеринославської губерній, Північна Таврія) [17]. Обоє істориків хронологічними межами дослідження обрали період Центральної Ради. В. Лозовий показав становище Поділля у добу Центральної Ради, гетьманату [88], [89]. В. Ревагук і Д. Вирський висвітлили драматичні події 1917-1920 рр. відповідно на Полтавщині і у м. Кременчук [114], [15].

Певними здобутками характеризується кращезначий доробок досліджуваної проблеми. Про це йдеться у одній із наших публікацій [75].

Таким чином, проведений історіографічний огляд свідчить про існування і, останнім часом, зростання інтересу науковців до вивчення громадсько-політичного, соціального, культурно-освітнього життя містечок Правобережної України в добу Української революції 1917-1920 рр. Все ж сьогодні залишається ще чимало аспектів, які потребують подальшого дослідження цієї складної проблеми.

Список використаних джерел:

1. Андрощук О.В. Селянський рух на Поділлі в 1917-1918 рр. // Історія України: Маловідомі імена, події, факти. Збірник статей. – К.: Рідний край, 1999. – Вип. 8. – С.460-465.
2. Андрусин Б.І. Робітнича політика українських урядів (1917-1920 р.): Автореферат дис. докт. іст. наук ... 07.00.01 / Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського НАН України. – К., 1997. – 44 с.
3. Антонов-Овсеєнко В. Записки о гражданской войне. – М.-Л.: Госвоениздат, 1932. – Т.3. – 350 с.
4. Басара Г.Б. Українське провінційне місто як політичне та соціокультурне явище у добу національно-демократичної революції (березень 1917-квітень 1918 р.):

- Автореф. дис. канд. іст. наук ... 09.00.12 / Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. – К., 2003. – 20 с.
5. Белан Ю.Я. Отечественная война украинского народа против немецких оккупантов в 1918 году. – К.: Изд-во Киев. ун-та, 1960. – 332 с.
  6. Білгородський М.М. Матеріали про культурно-освітню роботу УГА на Вінниччині на сторінках газети «Стрілець» // Тези доповідей Х Вінницької обласної краєзнавчої конференції, 6 вересня 1991 р. – Вінниця: Вінницький пед. ін-т ім. М.Островського, 1991. – С.82-83.
  7. Брик О.С. Українсько-єврейські взаємовідносини. – Вінніпег: б.в., 1961. – 383 с.
  8. Буз Л.В. Боротьба трудящих Київщини проти німецьких інтервентів і націоналістичний контрреволюції за відновлення влади Рад на Україні. – К.: Товариство для поширення політичних і наукових знань УРСР. Київське обласне відділення, 1957. – 56 с.
  9. Васковський Р.Ю. Діяльність Директорії УНР (листопад 1918 р. – квітень 1919 р.): Автореф. дис. канд. іст. наук... 07.00.01 / Дніпропетровський державний університет. – Дніпропетровськ, 1999. – 20 с.
  10. Верстюк В. Роль і місце Центральної Ради в модерній історії України // Центральна Рада і український державотворчий процес (до 80-річчя створення Центральної Ради): Матеріали наукової конференції, Київ, 20 березня 1997 р. / В.А. Смолій (ред.); НАН України, Ін-т історії України. – К: Ін-т історії України НАН України, 1997. – Ч.1. – С.8-19.
  11. Верстюк В.Ф. Українська революція: доба Центральної Ради (закінчення) // Укр. іст. журн. – 1995. – № 6. – С. 66-78.
  12. Верстюк В.Ф. Українська революція: доба Центральної Ради // Укр. іст. журн. – 1995. – № 5. – С. 79-88.
  13. Верстюк В.Ф. Український національно-визвольний рух (березень-листопад 1917 р.) // Укр. іст. журн. – 2003. – № 3. – С. 63-81.
  14. Винниченко В. Єврейське питання на Україні // Сучасність. – К., Мюнхен, 1992. – № 8, серпень. – С.116-125.
  15. Вирський Д.С. Кременчук 1917-1920 рр.: Провінційні образи революції. Монографія. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2003. – 93 с.
  16. Ганжа О.І. Українське селянство в період становлення тоталітарного режиму (1917-1927 рр.) / НАН України, Ін-т історії України. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2000. – 207 с.
  17. Гвоздик В.С. Південь України в революції 1917 – початку 1918 рр.: Автореф. дис. канд. іст. наук ... 07.00.01 / Запорізький державний університет. – Запоріжжя, 2002. – 22 с.
  18. Герасимов Е. Разгром немецких оккупантов на Украине. – М.: Госвоениздат Наркомобороны СССР, 1939. – 46 с.
  19. Героїзм і трагедія Холодного Яру / Г.С.Гребенюк, А.П.Демартино, Р.М.Коваль та ін.; Під ред. Р.М.Ковалю. – К.: б.в., 1996. – 312 с.
  20. Гольдельман С. Жидівська національна автономія в Україні: 1917-1920. – Мюнхен-Париж-Єрусалим: Дніпрова хвиля, 1967. – 138 с.
  21. Гольдельман С. Листи жидівського соціал-демократа про Україну. Матеріали до українсько-жидівських відносин за час революції. – Відень: Гамойн, 1921. – 80 с.
  22. Горак В. Повстанці отамана Григор'єва (серпень 1918 – серпень 1919 рр.): Історичне дослідження. – Фастів: Поліфаст, 1998. – 224 с.
  23. Грациози А. Большевики и крестьяне на Украине, 1918-1919 годы: Очерки о большевизмах, национал-социализмах и крестьянских движениях. – М.: Аиро-XX, 1997. – 200 с.
  24. Грибоєдов С.В. Українська Держава гетьмана П.Скоропадського: історіографічне дослідження: Автореф. дис. канд. іст. наук ... 07.00.06 / Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. – К., 2001. – 20 с.

25. Гриценко А.П. Політичні сили в боротьбі за владу в Україні. Рік 1920-й. Історичні зошити / НАН України, Ін-т історії України. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1997. – 94 с.
26. Гриценко А.П. Політичні сили у боротьбі за владу в Україні (кінець 1917 – початок 1919 р.). Історичні зошити / АН України, Ін-т історії України. – К.: Ін-т історії України АН України, 1993. – 101 с.
27. Губа П.І. Українське відродження: спроба джерелознавчої оцінки вітчизняної преси, 1917-1920 рр. – Черкаси: ЧДТУ, 2002. – 263 с.
28. Гунчак Т. Симон Петлюра та євреї. – К.: Либідь, 1993. – 48 с.
29. Гунчак Т. Чи був Симон Петлюра ворогом євреїв? // Дзвін: Щомісячний літературно-мистецький та громадсько-політичний часопис. – К., 1991. – № 2 (556), лютий. – С.102-117.
30. Гусев-Оренбурзький С. Книга о еврейских погромах на Украине в 1919 г. – Петроград: изд-во З.И.Гржебина, б.г. – 160 с.
31. Д.М. Жидівський курінь // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д.Микитюк, 1958. – Т.1. – С.257-258.
32. Демартино А. Північна частина Київської губернії за доби єврейських погромів 1918-1920-х років // Єврейська історія та культура в Україні / Ін-т юдаїки: Матеріали міжнародної конференції. Київ, 2-5 вересня 1996 р. / Ред. кол.: Г.Аронов, М.Феллер, Л.Фінберг та ін. – К.: Ін-т юдаїки, 1997. – С.41-44.
33. До десятиріччя денікінських погромів // Збірник праць єврейської історично-археологічної комісії [Всеукраїнської Академії Наук] / Під головуванням А.Е.Кримського. – К.: Друкарня ВУАН, 1929. – Т.2. – С.385-388.
34. Довбня В. Січові Стрільці київського формування у визвольних змаганнях 1917-1920 років: організація та правові засади діяльності / За наук. ред. проф. П.П.Михайленка. – К.: ВПП «Текст», 2002. – 217 с.
35. Дольницький М. Шевченківське свято в Бершаді на Великій Україні // Український скиталець: Орган військової еміграції земель ЗУНР. – Відень, 1923. – №5. – С.14-16.
36. Доценко А.І. Розвиток містечок як форми територіальної організації розселення (історико-економічний аспект) // Історія України: Маловідомі імена, події, факти. Збірник статей. – К., Донецьк: Рідний край, 2001. – Вип. 15. – С.138-143.
37. Доценко О. Літопис Української революції. Матеріали й документи до історії Української революції 1917-1923 рр. / К., Львів: [накладом автора], 1923. – Репр. вид. – Філадельфія: б.в., 1988. – Т.2. Кн.4: 1917-1922. – 364 с.
38. Евреи Украины. Краткий очерк истории / Ф.Я.Горовской (ред.), Я.С.Хонигсман, А.Я.Найман, С.Я.Елисаветский. – К.: Украинско-финский ин-т менеджмента и бизнеса, Международный Соломонов ун-т, 1995. – Ч. 2. – 290 с.
39. Еврейские погромы. 1918-1921 / З.С.Островский. – М.: Школа и книга, 1926. – 136 с.
40. Еврейское местечко в революции. Очерки / Под ред. В.Г.Тан-Богоразы. – М., Л.: ГИЗ, 1926. – 219 с.
41. Скульчик С. Трагічна сторінка Української революції: Симон Петлюра та єврейські погроми в Україні (1917-1920) // Симон Петлюра та українська національна революція: Збірник праць другого конкурсу петлюрознавців України / Упоряд. та передм. В.Михальчука. – К.: Рада, 1995. – С. 165-217.
42. Завальнюк О.М. Українська влада і єврейське питання на Поділлі (1919-1920 рр.) // Національні меншини Правобережної України: історія і сучасність: Науковий збірник «Велика Волинь» / Відп. ред. М.Ю.Костриця. – Житомир: Волинь, 1998. – Т.18. – С. 89-91.
43. Завальнюк О.М., Олійник С.В. Українська Галицька Армія на Поділлі (липень 1919 – травень 1920 рр.): Історичний нарис. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2001. – 148 с.

44. Завальнюк О.М., Рибак І.В. Новітня аграрна історія України. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2004. – 288 с.
45. Заставенко Г. Крах німецької окупації на Україні в 1918 році. – К.: Держ. вид-во політ. л-ри УРСР, 1959. – 156 с.
46. Заставенко Г. Розгром німецьких інтервентів на Україні в 1918 році. – К.: Укр. вид-во політ. л-ри, 1948. – 108 с.
47. Захарченко П.П. Селянська війна на Україні: рік 1918 / Національний університет ім. Тараса Шевченка, Національна академія внутрішніх справ. – К.: ЗАТ «Нічлава», 1997. – 187 с.
48. Захарченко П.П., Земзюліна Н.І., Нестеров О.В. У поході за волею: селянсько-повстанський рух на Правобережній Україні у 1919 р. – К.: ЗАТ «Нічлава», 2000. – 175 с.
49. Зеленюк І.С. 1917 рік на Поділлі. – Львів: Каменяр, 1966. – 168 с.
50. Земзюліна Н.І. Селянське питання в Україні 1917-1918 рр. Історіографія проблеми: Автореф. дис. канд. іст. наук... 07.00.06 / Київський університет ім. Тараса Шевченка. – К., 1998. – 18 с.
51. Іванис В. Симон Петлюра – Президент України (1879-1926). – Торонто: накладом 5-ї станиці бувших українських вояків, 1952. – 255 с.
52. Іванова І.А. Єврейське містечко України в середині XIX – першій половині XX ст. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського. – Вінниця: Видавничий відділ Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського, 2003. – Вип. VI. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. П.С.Григорчука. – С.22-26.
53. Івченко А. Містечка України. Довідник. – К.: НВП «Картографія», 2000. – 184 с.
54. Історія міст і сіл Української РСР. Вінницька область / Ред. кол. тому: А.Ф.Олійник, М.Л.Бабій, В.Д.Бовкун та ін. – К.: Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1972. – 780 с.
55. Історія міст і сіл Української РСР. Волинська область / Ред. кол. тому: І.С.Клімаш (гол. ред.), Н.Л.Алексеева, А.І.Вербівська та ін. – К.: Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1970. – 748 с.
56. Історія міст і сіл Української РСР. Житомирська область / Ред. кол. тому: О.С.Чорнобривцева (гол. ред.), Г.П.Булкін, І.Л.Бутич та ін. – К.: Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1973. – 728 с.
57. Історія міст і сіл Української РСР. Київська область / Ред. кол. тому: Ф.М.Рудич (гол. ред.), П.І.Бакуменко, П.П.Бачинський та ін. – К.: Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1971. – 792 с.
58. Історія міст і сіл Української РСР. Одеська область / Ред. кол. тому: Л.В.Гладка (гол. ред.), Л.О.Ануфрієва, А.Д.Бачинський та ін. – К.: Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1969. – 912 с.
59. Історія міст і сіл Української РСР. Ровенська область / Ред. кол. тому: А.В.Мяловицький (гол. ред.), Н.А.Баєва, О.Т.Бугайов та ін. – К.: Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1973. – 656 с.
60. Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область / Ред. кол. тому: М.І.Мехеда (гол. ред.), Ю.О.Гаврик, Б.М.Галай та ін. – К.: Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1971. – 708 с.
61. Історія міст і сіл Української РСР. Черкаська область / Ред. кол. тому: О.П.Стешенко (гол. ред.), Є.М.Гольцев, А.І.Горкун та ін. – К.: Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1972. – 788 с.
62. Казаков А.Л., Татаринів С.И., Федяєв С.В. От «черты оседлости» к Холокосту... / З.Г.Семик (науч. ред.). – Артемовск: б. и., 2003. – 93 с.
63. Кандель Ф. Очерки времен и событий из истории российских евреев / Науч. ред. М.Кипнис. – Иерусалим: Тарбут, 1994. – 335 с.

64. Капелюшний В.П. Українська національна державність доби визвольних змагань (1917-1921 рр.): Історіографія: Автореф. дис. докт. іст. наук... 07.00. 06 / Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. – К., 2004. – 46 с.
65. Кац А. Евреи. Христианство. Россия. – Санкт-Петербург: Новый Геликон, 1997. – 478 с.
66. Киппер М. Еврейское местечко на Украине. – Харьков: Пролетарий, 1930. – 107 с.
67. Кичий И.В. Борьба за власть Советов на Правобережной Украине. – Львов: Вища школа, 1986. – 152 с.
68. Клейнер І. Урок втрачених можливостей // Сучасність. – К., Мюнхен, 1992. – №8, серпень. – С.55-75.
69. Коваль Р.М., Завальнюк К.В. Трагедія отамана Волиня. – К.: Діокур, 2002. – 283 с.
70. Козельський Б.В. Шлях зрадництва й авантур. Петлюрівське повстанство. – Х.: Держвидав України, 1927. – 147 с.
71. Козерод О.В. Військові злочини армії Денікіна проти євреїв на території УНР у 1919 р. // Відродження: Часопис з питань культури та освіти національних меншин України. – К., 2000. – №2. – С. 21-23.
72. Козерод О.В. Переломные годы. Еврейская община Украины в первое послевоенное десятилетие (1919-1929 гг.). – Х.: Еврейский мир, 1998. – 150 с.
73. Козерод О.В., Бриман С.Я. Деникинский режим и еврейское население Украины: 1919-1920 гг. – Х.: Курсор, 1996. – 57 с.
74. Козлов А. Генерал Деникин. Финкельштейн Ю. Симон Петлюра. Серия «Исторические силуэты». – Ростов-на-Дону: Феникс, 2000. – 512 с.
75. Комарніцький О.Б. Містечка Правобережної України в другій половині XIX – 1920 р. у працях сучасних краєзнавців (90 – початок ХХІ ст.) // Історичне краєзнавство в системі освіти України: здобутки, проблеми, перспективи: Науковий збірник. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2002. – С.207-215.
76. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні. ХХ ст. / Перекл. з англ. В. Івашко, В. Корнієнко. – К.: Основи, 1997. – 423 с.
77. Кривошій Г.Ф. Етносоціальна база Української революції (березень 1917 – лютий 1918 рр.): Автореф. дис. канд. іст. наук... 07.00.01 / Запорізький державний університет. – Запоріжжя, 1997. – 24 с.
78. Криськов А. А. Уряд УНР на захисті євреїв // Матеріали Х Подільської історико-краєзнавчої конференції / Ред. кол.: І.С.Винокур, Л.В.Баженов, Ю.І.Блажевич та ін. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 2000. – С. 271-275.
79. Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928). – К.: Основи, 1996. – 396 с.
80. Куташев І.В. Селянський рух в Україні (березень 1917 р. – квітень 1918 р.): Автореф. дис. канд. іст. наук... 07.00.01 / Національний педагогічний університет ім. М.П.Драгоманова. – К., 2003. – 14 с.
81. Левицький О. Галицька армія на Великій Україні (спомини з часу від липня до грудня 1919 р.). – Відень: Друкарня Г. Енгеля і Сина, 1921. – 196 с.
82. Левицький О. Пропаганда і преса // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д.Микитюк, 1958. – Т.1. – С.325-333.
83. Лекаш Б. Когда Израиль умирает... / Пер. з фр-го И.И.Явне. Предисловие Ю.Ларина. – Л.: Прибой, 1928. – 142 с.
84. Лихолат А.В. Розгром націоналістичної контрреволюції на Україні (1917-1922). – К.: Держвидав політ. л-ри УРСР, 1955. – 654 с.
85. Лободаєв В.М. Українське Вільне Козацтво (1917-1918 рр.): Дис. канд. іст. наук ... 07.00.01 / Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. – К., 2001. – 216 с.

86. Лозовий В. Національна політика Директорії УНР // Центральна Рада і український державотворчий процес (до 80-річчя створення Центральної Ради): Матеріали наукової конференції, 20 березня 1997 р. / В.А.Смолій (ред.), НАН України, Ін-т історії України. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1997. – Ч.2. – С.106-115.
87. Лозовий В.С. Єврейсько-українські стосунки в Кам'янецьку добу Директорії УНР // Національні меншини Правобережної України: історія і сучасність: Науковий збірник «Велика Волинь» / Відп. ред. М.Ю.Костриця. – Житомир: Волинь, 1998. – Т.18. – С. 85-89.
88. Лозовий В.С. Поділля в добу Центральної Ради. Історичний нарис. – К.: б. в., 1999. – 28 с.
89. Лозовий В.С. Поділля в період гетьманату (1918 р.). Навчально-методичний посібник. – Кам'янець-Подільський: Медобори (ПП Мошак М.І.), 2003. – 36 с.
90. Лозовий В.С., Нестеренко В.А. «Просвіти» на Поділлі в добу національно-визвольних змагань (1917-1920 рр.) // Просвітницький рух на Поділлі (1906-1923 рр.) / Упоряд.: М.Мошак, В.Лозовий. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільське міське товариство «Просвіта», Історико-культурологічне Подільське Братство, 1996. – С.28-40.
91. Малеев А.Ф. Тридцать дней еврейского погрома в местечке Кривое Озеро: Из личных наблюдений и переживаний русского учителя. – М.: Госиздат, 1921. – 30 с.
92. Малик Я. Тоталітаризм в українському селі: Перша спроба впровадження (жовтень 1917 – березень 1918 рр.). – Львів: ред.-вид. відділ Львів ун-ту, 1996. – 152 с.
93. Малюта О. Шляхи, політи кров'ю. Про діяльність осередків подільського товариства «Просвіта» в першій половині ХХ ст. // «Просвіта»: історія і сучасність (1868-1998): Збірник матеріалів та документів / В.Герман (упоряд., ред.); Всеукраїнське товариство «Просвіта» ім. Т.Шевченка. – К.: Просвіта, Веселка, 1998. – С.329-332.
94. Марголин А. Украина и политика Антанты: записки еврея и гражданина. – Берлин: Изд-во С.Ефрони, 1921. – 396 с.
95. Марков С.Ф. Отечественная война украинского народа против германских интервентов в 1918 году. – М.: Госполитиздат, 1941. – 64 с.
96. Марчук М. Освітня політика в Україні в умовах національно-культурного відродження: етнонаціональний аспект (1917 – кін. 1920-х рр.) // Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць. – К.: Унісерв, 2002. – Вип. 12. – С.96-100.
97. Мироненко О.М. Світоч української державності: політико-правовий аналіз діяльності Центральної Ради. – К.: НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького, 1995. – 328 с.
98. Мишуга Л. На Волині: перші хвилі української державності. – Камінець: Вид. «Стрілець» Галицької Армії, 1919. – 50 с.
99. Містечка Східного Поділля: Краєзнавчі нариси / Під заг. ред. Г.І.Денисика. – Вінниця: Тезис, 2001. – 92 с.
100. Мустаца В. Вплив Першої світової війни на українсько-єврейські відносини 1917-1921 рр. // Перша світова війна: історичні долі народів Центральної і Східної Європи: Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 80-річчю Буковинського народного віча, Чернівці, 22-24 вересня 1998 р. – Чернівці: Рута, 2000. – С.220-229.
101. Найман О. Трагедія євреїв Української Народної Республіки // Генеза. – К., 1998. – №1-2 (6-7). – С.142-149.
102. Найман О.Я. Діяльність єврейських партій та об'єднань у розбудові національного життя в Україні (1917-1925): Автореф. дис. канд. політ. наук ... 23.00.05 / Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. – К., 2000. – 18 с.

103. Нестеров О.В. Селянський повстанський рух на Правобережній Україні (1919 р.): Автореф. дис. канд. іст. наук... 07.00.01 / Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. – К., 2001. – 22 с.
104. Олійник С.В. Організація та діяльність санітарних установ УГА на території Наддніпрянської України (1919-1920) // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 2000. – Т.4.(6). – С.202-205.
105. Олійник С.В. Продовольче і військово-господарське забезпечення Української Галицької Армії на Поділлі (липень-листопад 1919 р.) // Матеріали ІХ Подільської історико-краєзнавчої конференції / Ред. кол.: І.С.Винокур (гол.), М.М.Дарманський, О.М.Завальнюк та ін. – Кам'янець-Подільський: б.в., 1995. – С.293-295.
106. Олійник С.В. Українська Галицька Армія і населення Поділля (липень 1919-квітень 1920 рр.) // Наукові праці історичного факультету [Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту]. – Кам'янець-Подільський: історичний факультет Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту, 1995. – Т.1. – С.244-247.
107. Олійник С.В. Українська Галицька Армія на Поділлі в липні 1919 р. // Кам'яничина в контексті історії Поділля. Науковий збірник / Ред. кол.: Л.В.Баженов (відп. ред.), С.О.Борисевич, І.С.Винокур та ін. – Кам'янець-Подільський: б.в., 1997. – Т.1. – С. 15-16.
108. Пижик А.М. Культурно-просвітня діяльність уряду УНР в період Директорії: Брошура. – К.: Четверта хвиля, 1998. – 35 с.
109. Політична історія України ХХ ст. У шести томах / Ред. кол. І.Ф.Курас (гол.), Ю.І.Шаповал, Ю.А.Левенець та ін. – К.: Генеза, 2002-2003. – К.: Генеза, 2003. – Т.2: Революції в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917-1920 рр.) / В.Ф.Солдатенко (кер.), В.Я.Верстюк. – 488 с.
110. Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ-ХХ ст. Історичні нариси / Д.В.Архіреїський, О.Г.Бажан, Т.В.Бикова та ін. Відп. ред. В.А.Смолій; НАН України, Ін-т історії України. – К.: Наукова думка, 2002. – 949 с.
111. Поліщук Ю.М. Січові стрільці на Волині // Велика Волинь: Минувле і сучасне: Тези міжнародної наукової краєзнавчої конференції, 9-11 вересня 1993 р. / М.Ю.Костиця (голова ред. кол.). – Житомир: Житомирське науково-краєзнавче товариство дослідників Волині, 1993. – С.76-79.
112. Радченко Л.О. Сучасна історіографія національно-демократичної революції в Україні 1917-1920 рр. – Х.: Око, 1996. – 120 с.
113. Рафальський О. Національні меншини України у ХХ столітті. Історіографічний нарис / Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. – К.: Полнос, 2000. – 447 с.
114. Ревегук В. Полтавщина в Українській революції 1917-1920 рр. – Полтава: [Полтавське крайове об'єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Т.Шевченка], 1996. – 98 с.
115. Реєнт О.П. Робітництво України і Центральна Рада. Історичні зошити / АН України, Ін-т історії України. – К.: Ін-т історії України АН України 1993. – 48 с.
116. Рибалка І.К. Встановлення радянської влади на Україні. – К.: Товариство для поширення політ. і наук. знань Укр. РСР, 1957. – 56 с.
117. Розвик Д.Ф. Українське культурне відродження в роки національно-демократичної революції (1917-1920): Монографія. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2002. – 311 с.
118. Рубльов О.С., Реєнт О.П. Українські визвольні змагання 1917-1921 рр. / Серія «Україна крізь віки». В 15-ти т. – К.: Альтернативи, 1999. – Т.10. – 320 с.

119. Рудий Г.Я. Товариство «Просвіта» за доби Центральної Ради у висвітленні української преси // Історія України: маловідомі імена, події, факти. – К.: Рідний край, 1997. – Вип.2. – С.79-89.
120. Руднев В. Крах білопольської окупації на Україні в 1920 р. – К.: Політвидав при ЦК КП(б)У, 1941. – 160 с.
121. Рябошапка Л. Правове становище національних меншин в Україні (1917-2000): Монографія. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – 484 с.
122. Сергійчук В. Погроми в Україні: 1914-1920: від штучних стереотипів до гіркої правди, прихованої в радянських архівах. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1998. – 542 с.
123. Сергійчук В. Уся правда про єврейські погроми: мовою невідомих документів й матеріалів / Ін-т дослідження модерної історії України, фундація ім. С.В.Петлюри. – К.: Козаки, 1996. – 122 с.
124. Скляренко Є.М. Боротьба трудящих України проти німецько-австрійських окупантів і Гетьманщини в 1918 році. – К.: Вид-во АН УРСР, 1960. – 286 с.
125. Скоропадський П. Спомини / Передмова Г.В. Папаніна. – К.: Україна, 1992. – 112 с.
126. Современное состояние еврейских местечек и перспективы их экономического оздоровления / Сост. А.М.Кичаевым. Под ред. и с предисловием Я.Р.Рубинова. – Каменец-Подольск: Каменец-Подольская типография им. Ленина, 1929. – 68 с.
127. Солдатенко В.Ф. Українська революція: Історичний нарис: Монографія. – К.: Либідь, 1999. – 976 с.
128. 100 еврейских местечек Украины. Исторический путеводитель / Сост. В.Лукин, Б.Хаймович. – Иерусалим – Санкт-Петербург: Эзро, 1997. – Вип. 1: Подолия. – 256 с.
129. 100 еврейских местечек Украины. Исторический путеводитель / Авт.-сост. В.Лукин, А.Соколова, Б.Хаймович. – Санкт-Петербург: Изд. А.Гершт, 2000. – Вип. 2: Подолия. – 704 с.
130. Тимошенко В.І. З історії «Просвіти» на Волині в 1917-1922 рр. // Українська національна ідея: історія і сучасність: Науковий збірник / Відп. ред. М.Ю.Костриця. – Житомир: Журфонд, 1997. – С.20-21.
131. Тичина В.С. Боротьба проти німецьких окупантів і внутрішньої контрреволюції на Україні в 1918 році. – Х.: Вид-во Харківського ун-ту, 1969. – 284 с.
132. Трагедія двох народів. Матеріали до спору між українськими і російськими соціал-демократичними партіями з приводу убійства С.Петлюри – Прага, К.: Легиографія, 1928. – 86 с.
133. Тютюнник Ю. З поляками проти України. – К.: Держвидав України, 1924. – 100 с.
134. Фареній І.А. Український кооперативний рух у період 1917-1920 рр. (історичний аспект): Дис. канд. іст. наук... 07.00.01 / Черкаський державний університет ім. Богдана Хмельницького. – Черкаси, 1999. – 184 с.
135. Філінюк А.Г., Завальнюк О.М., Мельник Е.М. Українська національно-демократична революція. Відновлення державності українського народу. Методична розробка на допомогу студентам, вчителям історії загальноосвітніх шкіл та викладачам профтехучилищ. – Кам'янець-Подільський: науково-видавничий відділ Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту, 1996. – 64 с.
136. Хандрос Б. Местечко которого нет. – К.: Альтерпрес, 2000. – Ч.1: Штетл. – 368 с.
137. Хандрос Б. Подольское местечко // Єврейська історія і культура в Україні. Матеріали [Другої міжнарод.] конференції, 8-9 грудня 1994 р. / Ред. кол. Г.Аронов, О.Шаніна, М.Феллер, Л.Финберг. – К.: Асоц. юдаїки України, 1995. – С.204-205.
138. Хміль І.В. Аграрна революція в Україні: березень 1917 р. – квітень 1918 р. / НАН України, Ін-т історії України. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2000. – 89 с.

139. Хміль І.В. На шляху відродження української державності. Український національний конгрес-з'їзд 6-8 квітня 1917 р. Історичні зошити. – К.: Ін-т історії України АН України, 1994. – 62 с.
140. Хміль І.В. Повстансько-партизанська боротьба трудящего селянства України проти окупаційного режиму та гетьманщини (липень-листопад 1918 р.) // На захисті завоювань Великого Жовтня: Збірник наукових праць / Відп. ред. Ю.М.Гамрецький. – К.: Наукова думка, 1982. – С.72-91.
141. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917-1920 рр. – Відень: Український соціологічний ін-т, 1921. – Т.1. – 152 с.
142. Чеботарьов Ю. Селянський рух на Україні в 1917 р. – К.: Держвидав політ л-ри при РНК УРСР, 1946. – 52 с.
143. Чериковер И. Антисемитизм и погромы на Украине 1917-1918 гг. К истории украинско-еврейских отношений / Вступ. ст. С.М.Дубнова. – Берлин: б.и., 1923. – 335 с.
144. Чериковер И. Антисемитизм и погромы на Украине в период Центральной Рады и гетмана // Революция на Украине: по мемуарах белых. Состав. С.А.Алексеев. Под ред. Н.И.Попова. – М.-Л.: Госиздат, 1930. – С.239-276.
145. Штиф Н. Погромы на Украине. Период Добровольческой армии. – Берлин: Восток, 1922. – 96 с.
146. Яблонський В.М. Директорія УНР: формування засад української державності в 1918-1920 рр.: Автореф. дис. канд. іст. наук ... 07.00.01 / Київський університет ім. Тараса Шевченка. – К., 1998. – 20 с.
147. Яцюк О. Товариство «Просвіта» на Вінниччині в 1906-1922 рр. // Просвітницький рух на Поділлі (1906-1923 рр.) / Упоряд.: М.Мошак, В.Лозовий. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільське міське товариство «Просвіта», Історико-культурологічне Подільське Братство, 1996. – С. 57-62.

The article analyses works of soviet, foreign, modern Ukrainian historians and members of revolutionary events, it gives light to their contribution into discovering the life of small towns of Right Bank Ukraine in the period of Ukrainian Revolution 1917-1920 s.

Key words: small towns, Right bank Ukraine, Ukrainian Revolution, historiography, discovery.

Отримано: 6.03.2008